

Harinck, George, Paul, Herman, Wallet, Bart (eds.), *Het gereformeerde geheugen. Protestantse herinneringsculturen in Nederland, 1850-2000* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009, 648 blz., ISBN 978 90 351 3350 1).

In een glashelder betoog zet redacteur Herman Paul in de inleiding op deze bundel uiteen wat precies het nieuwe aan *Het gereformeerde geheugen* is. Pierre Nora, de bekende initiator van het onderzoek naar herinneringscultuur, had destijds zijn project op twee manieren ingeperkt. De studie ervan zou alleen voor Frankrijk relevant zijn en bovendien ook alleen maar de collectieve ervaringen met de natiestaat dienen te omvatten. Bij het eerste punt hoeven we niet lang stil te staan, want de van Franse kant ook anderszins geclaimde exclusiviteit van de Franse geschiedenis legt de rest van de wereld maar het beste naast zich neer, en bovendien is het tegendeel inmiddels in verschillende niet-Franse ondernemingen overtuigend gedemonstreerd. Het tweede, de beperking tot de natiestaat, wordt nu in dit boek, voorzover ik kan zien voor het eerst en op goede gronden, gecorrigeerd: ook een godsdienstig-kerkelijk gedefinieerde collectiviteit houdt er een herinneringscultuur op na die in allerlei opzichten parallellen vertoont met de nationaal-statelijke. Dat is de wezenlijke boodschap van dit boek.

De medewerkers aan de bundel hadden volgens diezelfde Inleiding bovendien rekening te houden met twee nieuwe onderzoeksvragen. Ten eerste, dat onderzoekers bij de studie van herinneringsculturen niet alleen op het present stellen van het verleden, maar ook op het ontkennen, vergeten en verontschuldigen ervan attent moeten zijn. En ten tweede, dat het thematiseren van herinneringselementen één ding is, maar dat het van minstens zoveel belang is je af te vragen, wie welke elementen uit het verleden aan de orde gesteld wenst te zien en waarom. Hiermee komt immers de vraag naar belangen, tactiek en strategie van 'herinneringsmanagers' in de context van het eigen groepsleven in het centrum van de aandacht

te staan. In de meeste van de aangeleverde teksten blijken de auteurs zich de richtlijnen van de redactie goed aangetrokken te hebben.

Verdeeld over acht hoofdstukken leveren zevenendertig schrijvers (inclusief de drie redacteurs) tweeënvertig lemmata van een bladzijden of vijf, zes, die samen de gereformeerde herinneringscultuur in kaart brengen. De hoofdstukken hebben betrekking op 'Vaders', 'Zelf-', 'Vijand-' en 'Geschiedbeelden', 'Ordering', 'Leiders', 'Breuklijnen' en 'Sjibbolets'. Om een paar voorbeelden te geven: bij 'Vijandbeelden' komen onder meer katholieken, modernisten en communisten aan de orde; onder het hoofd 'Leiders' wordt de herinnering aan figuren als Groen, Kuyper en Colijn besproken; in het onverwachte, minder voor de hand liggende deel 'Sjibbolets' gaat het bijvoorbeeld over de Statenvertaling, het zingen tijdens de dienst, en het ambtsgewaad van de predikanten. De auteurs zijn goeddeels uit eigen kring geselecteerd. Vrije-Universiteit-socioloog Kuiper sluit de bundel af met een buitengewoon boeiende historische analyse, die uitloopt op een pleidooi om de gevonden conclusies nu te confronteren met andere historische complexen waar ze nieuw licht op zouden kunnen werpen.

Ik vind het project buitengewoon geslaagd, zowel in zijn aansluiten op wat langzamerhand een onderzoekstraditie aan het worden is, alsook in zijn vernieuwende toepassingen. Niettemin waag ik het een paar kanttekeningen te plaatsen. Zoals gezegd, hebben de redacteurs hun auteurs hoofdzakelijk in eigen vu- en aanverwante kring gezocht. Dat had natuurlijk allerlei voordelen, vooral wanneer het om heel specifieke dingen ging, zoals het psalmzingen of het ambtsgewaad. Maar het heeft ook dit nadeel, dat buitenstaanders soms wat moeite zullen hebben met allerlei begrippen en verwijzingen en met de uiteenzetting van verwickelingen, vooral wanneer die betrekking hebben op de theologische achtergronden van de vele afscheidingen en samenklonteringingen die zich in de wereld van het protestantisme hebben voorgedaan – voor de auteurs gesneden koek, voor althans ondergetekende

moelijk te verteren brokken. Overigens doen de redacteuren in de Voorafs bij de verschillende hoofdstukken beslist hun best boven de materie uit te stijgen en lijden zeker ook niet alle bijdragen aan het euvel.

Op het punt van opzet en indeling doorzag ik sommige beslissingen niet helemaal. Zou een lemma ‘Beginselen’ niet beter in het hoofdstuk ‘Zelfbeelden’ dan in dat over ‘Geschiedbeelden’ ondergebracht zijn? Ook verbaasde ik me erover dat onder de ‘Vijandbeelden’ wel het communisme aan de orde kwam, maar niet het nationaal-socialisme. Het lemma ‘Tweede Wereldoorlog’ elders in de bundel vangt dat gemis maar ten dele op. De chronologische afbakening die in titel en Inleiding op het jaar 2000 wordt aangekondigd, wordt lang niet door alle auteurs aangehouden. Vaak reikt de behandeling van zaken niet verder dan de jaren 1960. Ook zijn er nogal verschillen in de accenten die de auteurs op sommige kerken of theologische stromingen leggen. Uiteraard brengen bepaalde herinneringselementen zulke accentverschillen met zich mee, maar soms riep de tekst in dit opzicht wel vragen op. Een enkele maal, tenslotte, begreep ik de keuze voor een thematiek niet. ‘Verzuiling’, een politicologisch begrip, biedt een interessante, wetenschappelijke tekst, maar weinig herinneringselementen. Was ‘Emancipatie’ – toegegeven: een sociologisch begrip – niet meer geschikt geweest om er een beschouwing aan op te hangen?

Wanneer een godsdienstig bepaalde collectiviteit als de hier behandelde een eigen herinneringscultuur kan bezitten – en dat is met dit boek wel bewezen – doet zich de vraag voor, of ook niet andere groepen, bijvoorbeeld de katholieke en de socialistische werelden met een vergelijkbare vraagstelling te onderzoeken zouden zijn. *Het gereformeerde geheugen* stimuleert het nadenken over de mogelijkheden en wenselijkheden van zo’n gedachte. De vormen waarin een herinneringscultuur zich voordoet, bepalen echter in hoge mate ook de wetenschappelijke studie ervan. Aan katholieke zijde bijvoorbeeld werd jaren na het ironiserende *Uit het Rijke Roomsche Leven* (1963) het

dikke *Memoriale* (1996) op de markt gebracht, een combinatie van weinig tekst en veel fotomateriaal over een eeuw katholiek leven in Nederland. Of wil men een misschien nog overtuigender verwijzing, dan denke men aan het omvangrijke project *Bedevaarten in Nederland* (vier delen, 1997-2004) dat de cultuur van heiligenverering en bedevaarten zo voortreffelijk in kaart heeft gebracht. Ik bedoel: de beeld- en vroomheidscultuur die het katholicisme is, bepaalt ook de wetenschappelijke initiatieven die op dit gebied genomen worden. Laat dat zo blijven. En bewijst het 600 bladzijden tellende en nogal ongeïnspireerd geïllustreerde *Het gereformeerde geheugen* van zijn kant niet, dat de studie van een herinneringscultuur, die hoofdzakelijk op psalmen, preken, gelegenheidsredevoeringen, jubileumboeken en theologische tractaten steunde, een voor diezelfde gereformeerde wereld hoogst tekenend boekwerk heeft opgeleverd, dat buiten het verbale karakter van de eigen traditie ondenkbaar is?

PAUL LUYKX,

RADBOD UNIVERSITEIT NIJMEGEN

Hagen, Piet, *Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Open Domein 46; Amsterdam, Antwerpen: De Arbeiderspers, 2010, 969 blz., ISBN 978 90 295 7216 3).

Precies 150 jaar na zijn geboorte verscheen een veelomvattende biografie van Pieter Jelles Troelstra, de grote leider van de SDAP aan het begin van de twintigste eeuw. Tegelijkertijd heeft het IISC ook een website samengesteld waar materiaal over Troelstra wordt ontsloten.

Het is opvallend dat er nog geen volwaardige biografie van Troelstra bestond. Het dichtst in de buurt van een biografie kwam *Ik moet, het is mijn roeping* van Frits de Jong Edz. en Rob Ney uit 1981. Wel verscheen in 2005 de biografie van Troelstra’s eerste vrouw, Sjoukje Bokma de Boer, geschreven